Vidzemes Augstskola
UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

ZINĀTNISKO RAKSTU KRĀJUMS

Vidzeme, baznīca, sabiedrība laikmetu maiņā

2009

Redkolēģija/ Editorial Board/ Herausgeber
Gvido Straube, Dr.hist., Latvijas Universitāte, Latvija
Jānis Kalnačs, Dr.art., Vidzemes Augstskola, Latvija
Jouko Talonens, Dr.theol., Dr.phil., Helsinku Universitāte, Somija
Vija Daukšte, Dr.hist., Vidzemes Augstskola, Latvija

Zinātniskais redaktors/ Scientifc Editor/ Redaktion
Gvido Straube, Dr.hist., Latvijas Universitāte, Latvija

Tulkotāji/ Translators/ Übersetzerinnen
Genoveva Viļumsone, Mg.philol., Vidzemes Augstskola
Beata Paškevica, Dr.phil., Vidzemes Augstskola

Literārā redaktore un korektore/ Copy-editor and proofreader/ Redaktion und Korrektur
Zane Bērziņa, Mg.paed., Vidzemes Augstskola

Vāka dizaina un teksta maketa autors/ Cover design and layout/ Gesamtgestaltungskonzept
Māris Bičkovs

Vākam izmantota Lienes Pētersones fotogrāfja, kurā redzama liepa, kas aug pie Valmieras Sv.Sīmaņa baznīcas – vietā, kur atradās Elizabetes fon Hallartes kapliča.

Front cover: Lindentree by St.Simon's Church growing above the burial chamber of Elisabeth von Hallart. Photo by Liene Pētersone.

Abbildung auf dem Titelblatt: Umschlagphoto von Liene Pētersone. Lindenbaum bei der Simonskirche in Valmiera, an der ehemaligen Begräbnisstätte von Elisabeth von Hallart.

ISBN: 978-9984-633-11-x

Izdevējs/ Publisher/ Veröfentlichung von: Vidzemes Augstskola
Valmiera, 2009

Iespiests tipogrāfjā/ Printed by/ Druck und Bindung: „Talsu tipogrāfja"

Rakstu krājums izdots ar Kārļa Ernsta fon Bēra fonda (Karl Ernst von Baer Stiftung) fnansiālu atbalstu/
Published with kind support from Karl Ernst von Baer Foundation/
Mit freundlicher Unterstützung der Karl Ernst von Baer - Stiftung

Krājuma eksemplāri pieejami Vidzemes Augstskolā, Valmierā Cēsu ielā 4, LV – 4200,
tālr.: +371 64207230, e pasts: info@va.lv / Available at Vidzeme University of Applied Sciences,
Valmiera, Cēsu iela 4, LV – 4200, tel.: +371 64207230, e mail: info@va.lv

© Vidzemes Augstskola, 2009
© Rakstu autori, 2009
© Dizains Māris Bičkovs, 2009

LIVONIJAS LITURĢISKĀS TRADĪCIJAS 16. – 18. GADSIMTĀ. JOHANA BRĪSMANA 1530.GADĀ IZDOTĀ DIEVKALPOJUMA KĀRTĪBA

Darjus Petkuns (Darius Petkunas)

Lai arī reformācija Livonijā guva samērā ātru uzvaru, jautājumā par ceremonijām domas joprojām dalījās. Lutera un Bugenhāgena vēstules noteica principus, bet nepiedāvāja praktiskus risinājumus. Vidzemes baznīcās neviens, pat ne Knopkens vai Tegetmeijers, nespēja atrisināt liturģiskās problēmas. Bija skaidrs, ka palīdzība jāmeklē citur. 1527. gadā Johans Brīsmans tika aicināts no Kēnigsbergas *(Königsberg)* uz Rīgu, lai kalpotu kā priesteris un virsmācītājs. Viņš kopā ar Andreasu Knopkenu turpināja darbu pie Reformācijas Rīgā un citās Livonijas (Vidzemes) pilsētās.[77] Brīsmans oficiāli kļuva par sludinātāju jaunatvērtajā katedrālē. Balstoties uz savām studijām pie Lutera un savu reliģisko un politisko darbu Kēnigsbergā, viņš nekavējoties sāka ieviest dievkalpojumu formu, kam pamatā bija Lutera 1523. gadā sarakstītā "Mises formula" (*Formula Missae)* un "Raksti par ceremonijām un citām baznīcas kārtībām" (*Artikel der Ceremonien und anderer Kirchenordnung*), kas bija iekļauti 1525. gada Prūsijas konstitūcijā "Prūsijas hercogistes zemes kārtība" (*Landesordnung of Herzogthums Preussen*).[78]

Nebija viegli šo kārtību ieviest Rīgas Dievkalpojumos. Visās trijās lielākajās Livonijas pilsētās eklēsiastiskie revolucionāri bija nosodījuši zināmās ārējās izpausmes un ceremonijas, un pat mēbeles un gleznas kā sātana un viņa sekotāja, Romas pāvesta, darba instrumentus. Lieta nonāca izskatīšanā trīs galveno Livonijas pilsētu sapulcē, kas notika Valkā 1529. gada 21. februārī. Tika atzīmēts, ka Rīgā ir nemieri ceremoniju atjaunošanas dēļ. Rīgas mērs ierosināja, lai Rīgas, Tallinas un Tartu sludinātāji satiekas un izstrādā vienotu kārtību. Tomēr tika nolemts, ka tas nebūs lietderīgi kaut vai tāpēc, ka sludinātājiem no Rīgas bija nedroši ceļot. Šī iemesla dēļ tika nolemts, ka Rīgas sludinātāji risinās šo lietu, cik drīz vien iespējams.[79]

Darbs pie programmas Rīgā turpinājās. 1526. gada 26. aprīlī tas tika pabeigts, un programmu iesniedza varas iestādēm, kas nosūtīja teksta kopijas uz Tallinu un Tartu, lai šīs sadraudzības pilsētas izstudētu to un dalītos savās domās ar Rīgas mācītājiem.[80] Instrukciju publicēja Rostokā 1530. gadā. Tā saucās "Īsa dievkalpojumu noturēšanas kartība kopā ar ievadu attiecīgām ceremonijām slavējamās Livonijas pilsētas Rīgas cienījamai administrācijai kopā ar psalmiem un Dieva slavēšanas dziesmām, ko dziedāt Rīgas kristiešu draudzēs" (*Kurtz*

---

[77] *Edgar C. Duin*. Lutheranism Under the Tsars and the Soviets. Volume I. - Xerox University Microfilms, 1975, p. 36.

[78] *Aemilius Ludwig Richter*. Die evangelischen kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts. Erster Band. – Leipzig, 1871, S. 28.

[79] *Leonid Arbusow*. Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. – Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte (früher Studien zur Kultur und Geschichte der Reformation). – Leipzig, 1921, S. 704; Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts / Hrsg. von Dr. jur. Emil Sehling / Bd. 5, Livland. Estland. Kurland. Mecklenburg. Freie Reichsstadt Lübeck mit Landgebiet und Gemeinschaftsamt Bergedorf. Das Herzogthum Lauenburg mit dem Lande Hadeln. Hamburg mit Landgebiet. – Leipzig, 1913, S. 5.

[80] *Leonid Arbusow*. Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland, S. 706; Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts 1913, S. 5.

Ordnung des Kirchendiensts, Sampt eyner Vorrede von Ceremonien, An den Erbarn Rath der löblichenn Stadt Riga ynn Liefflandt Mit etlichen Psalmen und Götlichen lobgesengen die yn Christlicher versamlung zu Riga ghesungen warden).[81]

Nemieru sakarā, ko izraisīja dumpinieki, Brīsmans skaidroja, ka baznīcas ceremonijas nav nekas cits kā Evaņģēlija un ticības ārējā izpausme. Tāpat kā priesteri brīvi un atklāti sludina evaņģēliju, tā viņi izmanto ceremonijas, kuras ir visnoderīgākās jaunajiem, vienkāršajiem un vājajiem. Ja kāds saka, ka nav nekādas vajadzības pēc himnām, liturģiskajiem tērpiem, svecēm utt., viņiem jāstāsta, ka tās piestāv kristiešiem un aizliegt tās nozīmētu Dieva vārdu nelietīgi valkāt. Priesteris negrēko, valkājot superpelīciju, rošeti vai kasoku un dziedot psalmu latīniski.[82]

Gatavošanās dievkalpojumam sākas sestdienas vakarā ar pirmo Cesperi (vakarlūgšanu). Iesākumā nodzied baznīcas dziesmu "Mēs lūdzam Svēto garu"(*Nun bitten wir den Heiligen Geist*). Tam seko psalmi Nr. 110, 4, 113 un korālis "Nāc, Dievs, radītāj, Svētais gars"(*Komm, Gott Schöpfer, Heiliger Geist*) vai kāds sezonas korālis. *Magnificat* un kolekte noslēdz dievkalpojumu. Svētdienas rīta dievkalpojumos var dziedāt *Magnificat* alternatīvu, Lutera dziesmu „Priecāsimies, ticīgie" (*Nun freut euch, lieben Christen g'mein*).[83] Pirmā dziesma ir "Nāc, Svētais Gars, Kungs un Dievs"(*Komm, Heiliger Geist, Herre Gott* (*Come, Holy Ghost, God and Lord*)), tai seko *Octanarium* no psalma 119:1-32. Attiecīgie tradicionālie rīta dievkalpojumu psalmi 1.,2.,3. dziedami pirms lasīšanas. Instrukcijā dota arī vispārēja informācija par Vecās Derības lasīšanu, sevišķi piecas Mozus grāmatas un Praviešu raksti, kuru panti paredzēti starp lasījumiem, kā arī papildu psalmi un korāļi pēc *Te Deum laudamus*.[84]

Mise pārsvarā ir vācu valodā, ar atsevišķām daļām tradicionālajā latīņu valodā un *Kyrie* - grieķu valodā. Tā sākas tūlīt pēc rīta dievkalpojuma, tāpat kā tradicionāli viduslaiku baznīcā, ar *Introitus* vai latīņu psalmu, ko dzied bērnu koris, vai kādu latīņu vai vācu baznīcas psalmu. Pēc *Introitus* trīs reizes tiek nodziedāts *Kyrie*- grieķu, latīņu un vācu valodā. Priesteris recitatīvā skandē *Gloria in Excelsis Deo* ar seju pret altāri, visa dziesma skan vācu valodā. Seko tradicionālais Sveicinājums un kolekte vai vispārīgās lūgšanas vācu valodā. Pēc kolektes seko Vēstījums, kas sastāv no kādas Pāvila vēstuļu nodaļas vai Apustuļu darbiem, tas tiek lasīts no kanceles, kas atrodas baznīcas vidū. Seko *Alleluja* tradicionālajā melodijā, pēc tās 117. vai kāds cits psalms vācu valodā, vai arī Lutera *Litānija*. Pēc *Alleluja* tiek lasīts evaņģēlijs *lectio continua* stilā no kanceles. Tad draudze dzied Lutera "Mēs ticam uz Vienīgo Kungu" (*Wir glauben all an einen Gott*) un priesteris lasa sprediķi.[85]

Pēc sprediķa priesteris atgriežas pie altāra un dzied Dievgalda ievadu vācu valodā. Ievads un noslēdzošais pants *Vere dignum* beidzas ar vārdiem "Caur Tevi, Jēzu Kristu, mūsu Kungu". Tad ar mazu zvaniņu iezvana apsvētīšanu. Mācītājs apsvēta maizi un vīnu,

---

[81] Kirchendienstordnung und Gesangbuch der Stadt Riga nach den ältesten Ausgaben von 1530 flagg. kritisch bearbeitet und mit einer geschichtlichen Einleitung hrsg. von Johannes Geffcken. – Hannover, 1862, S.1.

[82] Turpat, 18.lpp.

[83] Kirchendienstordnung und Gesangbuch der Stadt Riga, S. 87-93, S. 100.

[84] Turpat, 29.-49.lpp.

[85] Turpat, 20.-22.lpp., 49.-58.lpp.

runājot vārdus no Kristus, pēc kārtas ņemdams rokās maizes trauku un vīna biķeri. Pēc to apsvētīšanas koris dzied *Sanctus* vācu vai latīņu valodā, un priesteris pagriežas pret tautu un aicina uz lūgšanu. Ar skatu pret altāri viņš dzied "Mūsu Tēvs", un koris atbild: "Un atpestī mūs no ļauna. Āmen." Koris dzied *Agnus Dei* latīņu vai vācu valodās, un mācītājs pavēršas pret tautu un dod Evaņģēlija piedošanu - *Pax Domini*. Tad priesteris vada sakramentu, dalīdams pa vienam: "*Ņemiet un ēdiet, jo tā ir mana miesa, kas atdota par jums*" un "Ņemiet un dzeriet, tās ir asinis, kas izlietas par jums". Svētā vakarēdiena laikā koris dzied "Jēzus Kristus, mūsu glābējs" (*Jesus Christus, unser Heiland*), bet pēc Dievgalda - "Gods Dievam augstībā" (*Gott sei gelobet und gebenedeiet*). Ja pie Dievgalda ir maz cilvēku, dzied tikai vienu no šīm dziesmām. Pēc komūnijas priesteris sveic tautu ar *Salutation* un skaita vācu kolekti. Tad viņš dod parasto svētību vai dzied daļu no *Aaronic Benediction*, uz ko cilvēki atbild "Dievs, apgaismo savu vaigu pār mums un dodi mums mieru."[86]

Visa lielā mise tiek noturēta svētdienās un svētku dienās, kad ir dievgaldnieki. Kad nav Dievgalda, jādzied viss, kā norādīts, līdz Lutera "Mēs ticam uz mūsu vienīgo Dievu" un ievads. Kristus vārdi par maizi un vīnu un *Sanctus* tiek izlaisti. Pēc sprediķa priesteris iet pie altāra, aicina draudzi lūgt Dievu, tad dzied "Mūsu Tēvs" svinīgajā melodijā. Seko *Pax Domini* vācu valodā un pēdējā svētība.[87]

Brīsmans arī sagādā iespēju dievgaldniekiem saņemt svēto sakramentu darba dienās mazliet saīsinātā dievkalpojuma formā, kurā pēc sprediķa visi dzied "Ach vader unse de du bist, im Hemmelrick", kas sacerēta uz "Mūsu Tēvs" pamata, un mācītājs apsvētī vīnu un maizi. Pēc komūnijas dzied "Gods Dievam augstībā" (*Gott sei gelobet und gebenedeiet*). Kad nav dievgaldnieku, sprediķa vai svēto rakstu lasīšanas, tiek dziedāts kāds vācu psalms.[88] Brīsmans nenosaka dienas laiku, kad tiek noturēts dievkalpojums, bet, visticamāk tas ir pēc ierastās prakses, saskaņā ar kuru Svētā Komūnija notiek priekšpusdienā. No Dziesmu grāmatas darbdienās paredzēts *Octanarium* no psalma 119:33-176.[89]

Svētdienu vesperes notiek pēc sestdienu parauga, bet ar 111., 112. un 114. psalmu, baznīcas dziesmu no 12. Jesaija grāmatas un dziesmu „Kristus, kas esi Gaisma un Diena"(*Christe qui lux es*). Kā vienmēr arī *Magnificat*.[90] Dažreiz tiek piedāvāti arī citi psalmi Andreasa Knopkena dzejas salikumā, kopā ar dziesmām, Lutera Vācu Litāniju (1529) un citiem *propria*.[91] Jāsecina, ka tiem, kas bija atbildīgi par dievkalpojumu norisi, bija jāzina šis materiāls, jo autors nesniedz paskaidrojošas piezīmes, bet tikai vispārīgus norādījumus.

Svētdienās un tad, kad ir dievgaldnieki, mācītājs valkā rošeti. Īpašos svētkos- Lieldienās, Vasarsvētkos un citās dienās- viņi var virs rošetes valkāt garo tērpu (*chorkappe)* vai kasoku (*chasuble)*. Jāatzīmē, ka garīdznieku liturģiskie tērpi tiek uzskatīti par evaņģēliskās

---

[86] Kirchendienstordnung und Gesangbuch der Stadt Riga, S. 22 - 25, S. 58 - 63.

[87] Turpat, 25.lpp.

[88] Turpat, 26.lpp.

[89] Turpat, 63.lpp.

[90] Turpat, 93.-100.lpp.

[91] Turpat, 103.-143.lpp.

brīvības izpausmi.[92]

Starp svinamajiem svētkiem ir arī visi Kunga un Pestītāja Kristus svētki, kuros atzīmē viņa žēlastības darbus un sniedz mierinājumu ar lūgšanām un pamācībām. Starp tiem ir Ziemassvētki, Apgraizīšana, Zvaigznes diena, Marijas šķīstīšana, Marijas Pasludināšanas diena, Lieldienas, Vasarsvētki, Kristus Augšāmcelšanās, Marijas Vizitācijas dienas. Arī Zaļā Ceturtdiena un Lielā Piektdiena ir jāatzīmē ar Altāra sakramentu un lasījumiem no Jaunās Derības un Kristus Ciešanām.[93]

Jāteic, ka mises forma Rīgas baznīcās daudziem moderniem protestantiem šķita pārāk katoliska. Tomēr ir skaidrs, ka livonieši deva priekšroku svinīgam, tradicionālam dievkalpojumam, nevis nekārtīgai entuziastu sanākšanai. Nebija neviena mēģinājuma izveidot jaunu dievkalpojuma formu, tikai vēlme izņemt dažus nepieņemamus elementus no romiešu rituāla.

Brīsmana grāmata ir diezgan maza un tajā nav nekādu pārsteidzošu vai satriecošu izmaiņu dievkalpojumu kārtībā vai saturā, kas kristiešiem nebūtu pazīstamas visu mūžu. Brīsmana un Knopkena mērķis nebija atteikties no lielajiem pagātnes dārgumiem vai meklēt kaut ko pilnīgi jaunu un novatorisku. Bija vienīgi nepieciešamība sniegt pamatus, kas palīdzētu priesteriem sagatavoties dievkalpojumam baznīcā, un tai pašā laikā nodrošināt cilvēkiem svarīgākās lūgšanas un baznīcas dziesmas baznīcas dievkalpojumiem un lūgšanām mājās.

1530.gadā Brīsmans pabeidza darbu un aizbrauca no Rīgas. "Liturģisko Kārtību" tagad vajadzēja ieviest dzīvē, un tas nebija viegls uzdevums. Brīsmana darbs bija tiešs Lutera un Kēnigsbergas atdarinājums, bet Rīgā vēl bija daudz ietekmīgu cilvēku, kuri reformācijas ideālus uztvēra no citurienes. Bieži notika konflikti starp Knopkenu un Tegetmeijeru, kuri pārstāvēja divas atšķirīgas reformācijas idejas, un bija jāiejaucas pilsētas Rātei. Starp 1530. un 1532. gadu kārtības ieviešana notika lēni. Landtāga laikā Valmierā 1532.gada 25. februārī, Tartu pilsētas mērs paziņoja, ka visas trīs lielās pilsētas atbalsta Brīsmana kārtību un ir gatavas to pieņemt un darboties saskaņā ar to.[94] Pēc nepilna gada, 1533. gada 31. janvārī, Valmieras Landtāgs pieņēma izšķirošo lēmumu par vienotiem doktrīnas un liturģiskajiem noteikumiem Rīgā, Tallinā un Tartu. Tika nolemts, ka ceremonijas un baznīcu kārtība ir vienāda visās trijās galvenajās pilsētās un visām pilsētām būs viens superintendnts un uzraugs visos evaņģēliskajos jautājumos, kas strādās visu pilsētu vārdā.[95]

Brīsmana "Īsā Kārtība" tika lietota visā Livonijas Konfederācijā un kļuva par pamatu nākotnes kārtībai. Grāmatu papildināja 1537. gadā ar vairākām nodaļām no viduslaiku perioda. Trešais izdevums nāca klajā 1548. gadā, un kārtība un dziesmu grāmata ieguva savu galīgo veidu 1559. gadā. Lai apmierinātu baznīcu vajadzības, jauni izdevumi iznāca 1567.

---

92 Turpat, 27.-28.lpp.

93 Kirchendienstordnung und Gesangbuch der Stadt Riga, S. 28 - 29.

94 *Leonid Arbusow*. Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland, S. 812; Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts 1913, S. 3.

95 Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts 1913, S. 5-8; *Aleksi Lehtonen*. Livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius. – Helsinki, 1931, S.10.

un 1574. gadā. Turklāt Lībekā 1568. gadā Georgs Ričolfs izdeva litāniju krājumus, antifonijus un citus *propria,* ar nosaukumu "Antiphonae et responsoria in vespertinis cenenda", kas bagātina dievkalpojumus.[96] Šo grāmatu atkārtoti izdeva 1592. gadā un vēlreiz 1616.gadā. Visa Brīsmana liturģija un dziesmu grāmata parādījās jaunā izdevumā 1592. gadā. Mises kārtība bija faktiski identiska 1574. gada kārtībai.

17.gadsimts atnesa daudz pārmaiņu. Reliģiskajā sfērā baznīcai vajadzēja pielāgoties, lai atbilstu kontrreformācijas un tās jezuītu aizstāvju izaicinājumiem. Kultūras un valodas sfērā Rīga un Livonija turpināja attīstīties par nozīmīgām vācu valodas sabiedrībām, un pamazām vācu dialektu (*Plattdeutsch),* ko bieži varēja dzirdēt uz ielas, veikalā un baznīcā, nomainīja vācu literārā valoda (*Hochdeutsch*). Lutera Bībeles valoda strauji kļuva par standarta formu. Pretēji Anglijai, kur standarta valodas formu attīstīja literatūras milži Spensers un Šekspīrs, situācija vācu zemēs bija pavisam citāda. Šeit tikai un vienīgi Lutera Vācu Bībelei bija tik liela ietekme, ka tā veidoja standarta valodu. Pat Romas katoļu *Gemeinsames Deutsch* neizbēga no visaptverošās Lutera gramatikas un leksikas ietekmes. Pārmaiņas nebija straujas, bet 17. gadsimta pirmajā desmitgadē vairs nebija nepieciešams Rīgā turpināt izdot liturģijas un dziesmu grāmatas vācu valodas dialekta formā.

Jauna Brīsmana liturģijas un vācu dziesmu grāmata iznāca 1615. gadā.[97] Grāmata bija iesieta kopā ar jaunu dziesmu grāmatu un saucās „Garīgas dziesmas un psalmi" *(Geistliche Lieder und Psalmen, etc.*), un tajā bija vecā *Antiphonae et responsoria* no iepriekšējiem izdevumiem. Visi teksti bija pārveidoti no agrākajiem dialekta variantiem uz literāro vācu valodu, izņemot *Antiphonae*, kas bija latīņu valodā. Šajā grāmatā dziesmu daļa bija paplašināta, bet liturģijas daļa saīsināta. Tas joprojām ir uzskatāms kā skaidri izteikts Brīsmana darbs, bet daudzi no alternatīvajiem *Kyrie, Gloria, Sanctus,* and *Agnus Dei* ir izlaisti, un kopā ar dažām sekvences dziesmām un aleluja dziedājumiem ir iestarpināti starp Epistulu un spredikļi. *Introitus* ir pilnībā pazuduši, un nekas nav teikts par varbūtējiem psalmiem vai dziesmām, kas tos aizvietotu. Iespējams, ka daudzās iespējamās izvēles bija atmestas vienkārši tāpēc, ka tās tika reti izmantotas un nebija iemesla turpināt tās drukāt. Nav nosakāms, vai grāmata atspoguļo reālus uzlabojumus attiecībā uz to lietošanu, taču jautājumā par valodu, - tā noteikti attēlo ievērojamu Livonijas baznīcas soli uz priekšu.

Vēl viena vērtīga liecība par Brīsmana liturģijas lietošanu Rīgā ir pirmā "Livonijas latviešu liturģijas un dziesmu grāmata 1615", kas tika izdota 1615. gadā ar nosaukumu "Psalmi un garīgas dziesmas, ko dziedāt Dieva baznīcā Rīgā un citur Austrumlivonijā latviešu zemnieku, parasto saimnieku un zemnieku valodā priekš viņu labuma un dievbijības. Drukāts Rīgā, Livonijā no Nikolausa Mollīna utt." *(Psalmen und geistliche Lieder oder Gesenge, welche in der Kirchen Gottes zu Riga, vnd anderen örtern Liefflandes mehr, in Liefflendscher Pawrsprache*

---

[96] Antiphonae et responsoria in vespertinis cenenda. Oro omnes in hac Ecclesia propter Deum, ne quid addant. – Lübeck, 1568, [71].

[97] Kurtze Ordnung des Kirchen =Dienstes. – Riga, 1615.

gesungen werden, usw).[98]

Salīdzinot 1615. gadā izdoto vācu un latviešu liturģiju, var secināt, ka vācu grāmata nekādā ziņā nav pārāka par latviešu grāmatu. Īstenībā pirmā latviski drukātā liturģija ir pat bagātāka savā piedāvājumā nekā attiecīgā vācu grāmata, sevišķi mainīgo daļu *Propria* piedāvājumā. Lai gan vācu grāmata piedāvā lielāku sekvenču dažādību, tajā nav neviena introita. Turpretim latviskajā dievkalpojumā tie ir. Vāciešiem ir tikai viens *Sanctus,* un tas pats ir saīsināts, turpretim latviešiem ir trīs, un visā pilnībā. Vācu dievkalpojums ir zaudējis visus *Agnus Dei,* izņemot vienu, bet latviešiem to ir trīs.

Lai gan Livonijas vācu sabiedrībā bija cilvēki, kas latviešus uzlūkoja augstprātīgā pārākumā kā intelektuāli zemākus, no kuriem nevarēja gaidīt, lai viņi spētu novērtēt dziļu liturģiju, ir skaidrs, ka šo dziesmu grāmatu veidojušie mācītāji tā nedomāja.Viņi skatījās reālistiskāk un redzēja, ka dievkalpojums latviešu valodā nekādā ziņā nav mazvērtīgāks. Vairāk nekā simts gadus vēlāk tieši latviski runājošie luterāņi sīksti turējās pie senās ticības, kamēr dažs labs vācu kaimiņš diletantiski pieslējās „apgaismotā" laikmeta garam.

Turpmākie centieni organizēt baznīcas dzīvi Livonijā 16. gadsimtā

Lai gan Valmieras Landtāgs bija paredzējis visu Livonijas baznīcu kopīgu pārvaldību, zināma kārtība tika ieviesta vienīgi Rīgā. Tikai tur bija kaut kas līdzīgs konsistorijai ar atvasinātām tiesībām. Visur citur Livonijas Konfederācijā pilsētu domes kontrolēja ticības lietas. 1547. gadā priesteris Hermanis Marsovs un Tartu garīdzniecība vērsās pie pilsētas Rātes, lūdzot piešķirt tiem tiesības noteikt baznīcas lietas. Viņi izteica ierosinājumu mācītāju darba kārtībai, kas bija sagatavota Marsova vadībā. Dome to noraidīja. Par atbildi mācītāji ietiepās un atteicās ievērot pilsētas noteikto dievkalpojumu kārtību. Starp pilsētas domi, ģildēm un garīdzniecību Tartu radās liela šķelšanās. Tā kā baznīcai nebija skaidra likuma, attiecībā uz ceremonijām un baznīcu un skolu pārvaldību valdīja liela nekārtība. 1554. gada 10. oktobrī Rāte aicināja mācītājus piekrist prasībai, ka sprediķi par mazo katehismu jālasa divreiz gadā: gavēnī un Miķeļa laikā.[99] Šajā sagatavošanā bija arī noteikumi par "Altāra Svētā sakramenta vadīšanu" un citiem ceremoniāliem jautājumiem. Nākamajā dienā, 11. oktobrī, tika publicēta deklarācija ar pārmetumiem garīdzniecībai par to, ka vienotības trūkums ceremonijas un administrēšanas jautājumos noved pie nekārtībām baznīcās. Mācītājus aicināja piesaukt Svēto Garu, lai pieņemtu kopīgu lēmumu un tālāk lūgšanās mācītu cilvēkus uz vienprātību. Visu Svēto dienā tika izdota jauna kārtība, kas nopēla baznīcas nekārtību lūgšanu, konfesiju, altāru, ceremoniju, koru un skolu vadības sakarā un norādīja, ka visiem mācītājiem un baznīcu vadītājiem jābūt paklausīgiem lūgšanu, mises vadīšanas, slimo apmeklējumu un citu

---

[98] Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gesenge / welche In der Kirchen Gottes zu Riga / vnd anderen örtern Liefflandes mehr / in Liefflendscher Pawrsprache gesungen werden. Dem gemeinen Haußgesinde vnd Pawren zur erbawung nutz vnd fromen. Das ist ein köstlich ding den HERRN dancken / Vnd lobsingen deinem Namen du Höchster. Des morgens deine gnade / vnd des abends deine warheit verfändigen. Singet dem HERRN ein newes Lied/ singet dem HERRN all Welt. Singet dem HERRN vnd lobet seinem Namen/ Prediget einen Tag am andern seing Heyl. Gedruckt zu Riga in Liefland / bey Nicolaus Mollin. Anno 1615.

[99] Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts 1913, S. 18-20, S. 29.

baznīcas pienākumu pildīšanā.[100]

Raugoties no reliģiskās prakses viedokļa, Polijas - Lietuvas Romas katoļi Livonijas luterāņus smagi neapspieda, jo viņu kopīgā karaliste, kas bija apvienota Ļubļinas Ūnijā 1569. gadā, bija iesaistīta lielā konfliktā ar Krieviju un Zviedriju. Miera līgums ar Krieviju tika parakstīts 1582.gadā, kurā Stefans Batorijs atguva Livoniju un izdeva dekrētu "Constitutiones Livoniae", kas atnesa zemei kontrreformāciju. 1582. gada 1. maijā Georgs Radzivils, Viļņas bīskaps, pasludināja Svēto katolisko reliģiju Rīgas pilsētā un paziņoja, ka tā "noteikti augs no dienas dienā, kamēr pārņems visu Livonijas zemi."[101] Livonijas Konstitūciju (*Constitutiones Livoniae)* Polijas - Lietuvas parlaments pieņēma Varšavā 1582. gada 3.-4. decembrī, formāli anulējot Sigismunda Privilēģijas (*Privilegium Sigismundi*), kas bija garantējušas reliģisko brīvību tiem, kuri piederēja Augsburgas Konfesijai. Jaunajā konstitūcijā bija teikts, ka no 1582. gada 3. decembra Livonija turpmāk būs katoliska diecēze un Cēsis *(Wenden)* būs bīskapa rezidence. Pirmais bīskaps bija Aleksandrs Mielinskis, bet drīz pēc viņa bija Andreass Patritius Nideckis no Krakovas, ievērojams Romas katoļu teologs un karalienes Annas kanclers. Tai pašā laikā 12 jezuīti tika nogādāti Livonijā, un Rīgā sākās kontrreformācijas pasākumi. Tika nodibināta jezuītu koledža un akadēmija, un jezuīti pārņēma Sv. Jēkaba baznīcu un klosteri. Arī Tartu un citās vietās mēģināja ieviest Romas katolicismu. Šīs pūles visur sastapās ar pretestību.[102]

Batorija pēctecis Sigismunds III Vāsa, Zviedrijas kroņprincis, savu opozīciju luterānismam izrādīja vēl dramatiskāk. Viņš dabūja iesauku "Jezuītu karalis". Viņa valdīšanu, kas sākās 1587. gadā, iezīmēja uzbrukumi protestantu baznīcām un protestantu īpašuma postīšanu visā Polijas - Lietuvas teritorijā, ieskaitot reformēto Viļņas baznīcu 1591. gadā. 1589. gadā uz Landtāgu ieradās delegācija no Rīgas ar lūgumu atvieglot smagos noteikumus, kas bija uzspiesti Livonijas luterāņiem. Landtāgs izveidoja komiteju lietas izpētei. Tā nolēma, ka Sv. Jēkaba baznīca Rīgā paliek Romas katoļu īpašumā, bet, lai izvairītos no turpmākiem nemieriem, jezuītiem jāatstāj Rīga. Tomēr nekāda rīcība nesekoja. Jezuīti palika Rīgā un turpināja savu darbību līdz laikam, kamēr Gustavs Ādolfs tos padzina.[103]

Kamēr baznīca cīnījās par savu dzīvību, sekmīgai liturģiskajai darbībai bija maz iespēju. Tomēr jāpiebilst, ka pēc "kalendāra nemieriem" 1585. gada 16. janvārī, Rīgas pilsoņi iesniedza "Sešdesmit trīs pantus" *(Sixty Three Articles),* kurā izteica savas prasības. 4. pantā prasīts, lai tiktu atjaunota iepriekšējā Brīsmana iedibinātā baznīcas kārtība, par ko bija agrāka vienošanās.[104] Šī grāmata tika atkārtoti nodrukāta 1592. gadā.

---

[100] Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts 1913, S.30.

[101] *Ernst Hj. J. Lundström.* Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede. Från Rigas intagande 1621 till freden i Olivia 1660. – Uppsala, 1914, s.13.

[102] Turpat, 11.-12.lpp.; *Edgar C. Duin.* Lutheranism Under the Tsars and the Soviets. Volume I, p. 24.

[103] *Valerian Krasinski.* Historical Sketch of the rise, progress, and decline of the Reformation in Poland. Vol. II. – London, 1840, p. 205-206.

[104] Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts 1913, S. 11.

Liturģiskās formas Zviedru laikā

Ar zviedru karaspēka ienākšanu Rīgā karaļa Gustava Ādolfa vadībā 1621. gada 16. septembrī Livonijā sākās jauna ēra. Karalis ļoti vēlējās izjaukt poļu-lietuviešu vēlmi izplatīt kontrreformāciju visā Baltijā. Viņš arī vēlējās stingrāk nostiprināt savu varu Zviedrijas tronī un Zviedrijas kā lielvaras stāvokli. Būdams cilvēks ar stingri luterisku pārliecību, viņš savu misiju Livonijā un Rīgā redzēja kā krusta karu, lai atbrīvotu Livoniju no Polijas-Lietuvas karaļa un viņa jezuītu vietnieku varas. Tūlīt pēc viņa ierašanās Rīgā Sv. Pētera baznīcā notika speciāls dievkalpojums, pēc kura tika dziedāta vācu *Te Deum laudamus*. Nākamajā dienā viņš iegāja Sv. Jēkaba katoļu baznīcā ar savu svītu, dziedādams *Te Deum laudamus* zviedru valodā. Tad notika zviedru dievkalpojums. Dievkalpojuma beigās karalis lika jezuītiem pamest baznīcu.[105]

Savas luteriskās baznīcas aizsardzībai Gustavs no jauna apstiprināja vecās privilēģijas Rīgas pilsētai, kas stājās spēkā 1621. gada 25. septembrī. Cilvēkus pārliecināja, ka viņi var lūgt Dievu pēc Augsburgas Konfesijas noteikumiem, tika atjaunoti baznīcas īpašumi, un apstiprinātas Rīgas konsistorijas tiesības kā pēdējās instances tiesai. Lai atbrīvotu visu reģionu no Polijas-Lietuvas virskundzības un jezuītu kontroles, karaļa karaspēks aizgāja no Rīgas līdz Tartu un Narvai pie Krievijas robežas.[106]

Agrākie mēģinājumi nostiprināt baznīcu zem viena ticības vadītāja bija bijuši neveiksmīgi, bet tagad zviedru valdīšanas laikā tie īstenojās. 1622. gada 23. augustā Gustavs Ādolfs izdeva dekrētu, iecelot Dr. Hermani Samsonu par superintendentu un inspektoru pār visām baznīcām un mācītājiem visā Livonijā.[107] Viņš vēlējās, lai Samsons labāk ir superintendents, nevis bīskaps, jo viņš bija atklājis, ka Zviedrijas bīskapi bija traucēklis viņa centienos saglabāt konfesijas un lūgšanu vienotību. Viņš nebija spējis salauzt viņu varu Zviedrijā un bija apņēmies, ka Livonijā tā nebūs. Tādēļ Samsons būtu superintendents ar pilnām liturģiskām bīskapa tiesībām, bet bez baznīcas varas, ar ko saistījās bīskapa amats.[108]

Karalis Gustavs Ādolfs izteica savu programmu dokumentā, kas datēts ar 1625. gada 24. oktobri. Dekrēts noteica, ka Samsons ir pilnvarots izpildīt visas funkcijas, ko Zviedrijā veiktu bīskaps, ieskaitot gadskārtējās sinodes sasaukšanu ap *Estomihi* svētdienu (septītā svētdiena pirms Lieldienām) un tās pārvaldīšanu. Viņam bija arī dotas tiesības vadīt mācītājiem Svētos rakstus, simbolikas un homiletikas studijas un tiesības viņus eksaminēt, lai redzētu, ka viņi ir stipri savā pretestībā Pāvesta un kalvinistu sekotājiem. Viņam bija tiesības noteikt, kādas ceremonijas jāvada, kādi formulāri jāizmanto katehisma apmācībā un veids, kā jāsagatavojas, lai saņemtu Altāra Svēto sakramentu. Bez tam, viņš noteica, kādi svētki tiks svinēti un kādas ar tiem saistītas māņticības jāapspiež. Karaļa dekrēts noteica šīs tiesības 22 pantos, un karalis pats bija ticības un konfesionālās programmas pēdējais soģis Livonijas baznīcā.[109]

---

[105] *Ernst Hj. J. Lundström.* Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede, s. 22.

[106] *Aleksi Lehtonen.* Livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius, S. 25.

[107] *Ernst Hj. J. Lundström.* Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede, s.217-218.

[108] *Christian August Berkholz.* M.Hermann Samson, Rigaischer Oberpastor, Superintendent von Livland ec. Eine kirchenhistorische Skizze aus der ersten Hälfte des siebzehnten Jahrhunderts. – Riga, 1856; *Oskar Schabert.* Mag. Hermann Samson, der erste Livländische Generalsuperintendent // Ein Lebensbild für Alt und Jung. – Riga, 1906.

[109] *Ernst Hj. J. Lundström.* Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede, s. 219-221.

Zviedrijā lielā dažādība bija novedusi pie bieži izteiktām prasībām pēc stingras 1614. gada Kārtības ievērošanas. Patiesi karalis bija tik norūpējies par šo lietu, ka jaunā valsts konstitūcija, ko pieņēma 1634. gadā, noteica skaidrus noteikumus, proti, stiprākais un ilglaicīgākais valdības nodibinājums bija *unio religiosa*, kas balstās uz luterāņu rīcības un dievkalpojumu vienotību. No šī laika būt zviedram nozīmēja būt luterānim, bet būt luterānim nozīmēja atmest ortodoksālo luterānismu un noturēt dievkalpojumus pēc 1614. gada rokasgrāmatas. Arī Livonija tika pārvaldīta pēc zviedru konstitūcijas. Arī šeit tīrā Augsburgas konfesija pārvaldīja baznīcu, un baznīcai bija jāvada tādas pašas ceremonijas kā Zviedrijā. Tomēr Livonijas baznīca sastapās ar grūtībām, jo 1614. gada noteikumi bija zviedru valodā. Vietējās tradīcijas balstījās uz 1530. gadā Brīsmana uzrakstīto "Livonijas Īso kārtību". Jautājumu par baznīcas kārtību noteica ar konsistorijas pavēli, ko izdeva Tartu 1636. gada 5. februārī. Šī pavēle atzina, ka Livonijā pastāv oficiāla kārtība un visās lietās baznīcas likumus nosaka šī kārtība un zviedru paražas. Saskaņā ar šo likumu baznīcas ceremonijas bija jāvada saskaņā ar vispārējo kārtību Zviedrijā, pēc kuras Augsburgas Konvencijas tīrā doktrīna regulē baznīcas praksi un ceremonijas, lai tiktu saglabāta un nostiprināta baznīcas vienotība.[110]

Šī perioda Livonijas dokumenti bieži piemin tai laikā pastāvošo "Liturģijas Kārtību Livonijā". To izstrādāja un ieviesa superintendents Samsons 1632. gadā.[111] Faktiski šī kārtība bija pastāvējusi jau agrāk, jo 1631. gada Rīgas dziesmu grāmatā nebija pilnīgu noteikumu par Brīsmana liturģiju, bet tikai tās daļas, ko dziedāja tauta. Mācītājiem vajadzēja ko vairāk. Viņiem bija nepieciešama grāmata, kurā būtu viss nepieciešamais publisko dievkalpojumu vadīšanai. Savā 1643. gada 26. augusta vēstulē karalienei Kristīnai superintendents raksta, ka tas ir personisks darbs, bet ir vajadzīga viņas pilnvara, lai mācītāji to atzītu. Šī vēstule palika bez atbildes.[112]

Neraugoties uz karalienes akcepta trūkumu, darbam bija pilnvarojums no lielās konsistorijas, un mācītājiem vajadzēja to ievērot. Diemžēl nav saglabājusies neviena šī darba kopija. Tomēr ir skaidrs, ka Samsons tikai pārrakstīja 1614. gada "Zviedrijas Kārtības noteikumus", un nebija īpašas vajadzības pēc speciālas pilnvaras. Rezultātā Brīsmana tradīcija joprojām tika praktizēta, un Samsona programma nebija gluži 1614. gada Zviedrijas rituālu kopija.

Johana Gezeliusa 1668. gada Baznīcas Kārtība

Ap 17. gadsimta vidu Livonijai joprojām vēl nebija oficiālas iespiestas baznīcas kārtības. Vienīgā kārtība, kas bija visā reģionā, bija "Kurzemes 1570. gada baznīcas kārtība". Uzdevums sagatavot šādu oficiālu kārtību būtu Livonijas baznīcas superintendenta Johana Gezeliusa, kurš šo amatu ieņēma 1660.-1664. g., ieguldījums; vēlāk to turpināja bīskaps

---

[110] Ernst Hj. J. Lundström. Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede, s. 257 - 259.

[111] *Theodosius Harnack*. Praktische Theologie von Dr. Th. Harnack. Bd.I. Erster Theil. Einleitung und Grundlegung. Zweiter Theil. Theorie und Geschichte des Cultus. – Erlangen, 1877, S.616; Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet. Zweiter Band. Ältere hinzugekommene Landesrechte. Zweite Abteilung und Anhang. Kirchenrecht und Richterregeln. – Riga, 1821, s.1725-1726.

[112] *Ernst Hj. J. Lundström*. Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede, s.283-284.

Abo *(Åbo)*, tagad Turku. Gezeliuss ieradās Livonijā no Stor-Skedevi draudzes Vesterosas *(Wästerås)* diecēzē. Viņš bija ļoti ietekmējies no bīskapa Johannesa Rudbekija un no bīskapa Olava Laureliusa, kuriem piemita labas organizatora un administratora prasmes.[113] Laikā, kad Gazeliuss ieradās Livonijā, Zviedrijas baznīcā bija radušās nopietnas doktrīnas un liturģiskas nesaskaņas. Pēc Romai simpatizējošās karalienes Kristīnas lūguma bīskaps Johanness Matiass Gotus no Strengnēsas *(Strängnäs)* diecēzes sagatavoja baznīcas kārtību, kurā bija jaušama stingra sinkrētiskā vācu teologa Georga Kalikstus ietekme un kuras sacerēšanā bija izmantota anglikāņu "Kopīgo lūgšanu grāmata" (*Book of Common Prayer)* un 1637. gada Polijas - Lietuvas Reformātu un Bohēmijas brāļu "Lielā Gdaņskas kārtība" (*Great Danzig Agenda*).[114] Bīskaps Laureliuss bija mutiski kritizējis Gotus darbu kā atteikšanos no Svēto Rakstu un konfesionālām pozīcijām. Pats Laureliuss apņēmās uzrakstīt jaunu baznīcas kārtību, kurā ieviestu Vesterosas diecēzi. Gezeliuss to izmantoja savā Livonijas baznīcas kārtībā.[115]

1664. gada jūnijā Rīgas Sinode nolēma, ka jāievieš baznīcas pagaidu kārtība, kamēr superintendents pabeigs vispusīgu baznīcas kārtību. Vēlāk tajā pašā gadā Gezeliusu iecēla par Abo bīskapu. Viņš aizbrauca no Livonijas, darbu nepabeidzis, bet ar pārliecību, ka citi turpinās viņa iesākto darbu. Tikšanās laikā ar Zviedrijas impērijas kancleru 1665. gadā viņš minēja vajadzību pēc "Livonijas baznīcas kārtības". Kanclers solīja iespējamu atbalstu. Pakļaujoties ģenrālgubernatoram Bengtam Uksenternam, valdība nolēma, ka Livonijai vajag savu baznīcas kārtību, un 1966. gada decembrī karalis uzdeva darbu paveikt bīskapam Gezeliusam un bīskapam Zaharijam Klingiusam no Gēteborgas. Gezeliuss bija labi sagatavojies darbam. Viņš bija savācis materiālus, ieskaitot veco 1571. gada zviedru Kārtību un Laureliusa 1659. gada uzmetumu. Svarīgs papildu avots bija uzmetums, ko bija sagatavojis Eriks Gabrielsons Emporagriuss, kas vēlāk kalpoja kā Strengnēsas bīskaps. Turklāt Gezeliuss izpētīja arī citas vācu baznīcu kārtības, kā arī noteikumus, ko lietoja Livonijā kopā ar 1530. gada Brīsmana izdoto grāmatu un "Kurzemes baznīcas 1570. gada kārtību".[116]

1666. gada 1. novembrī Gezeliuss rakstīja jaunajam Livonijas superintendentam Georgam Preisiusam, lai novērtē projektu. Preisiusam ne īpaši patika ideja, ka livoniešiem nepieciešama palīdzība no ārpuses, un viņš atteicās sniegt bīskapam materiālus, kas bija vajadzīgi darba pabeigšanai. Atteikums Gezeliusu neatturēja. 1668. gada 5. oktobrī atklātā vēstulē viņš atzina, ka ir atradis ļoti maz materiālu Livonijā, kas palīdzētu sagatavot baznīcas kārtību, nosakot praksi, ko varētu lietot visur baznīcā, un tādēļ viņam jāiepazīstas ar citu

---

[113] *Toivo Harjunpaa.* Liturgical Developments in Sweden and Finland in the Era of Lutheran Orthodoxy (1593-1700). // Church History: Studies in Christianity and Culture, Vol. 37.- 1968, No. 1, p. 29-31; *Martin E. Carlson.* Johannes Matthiae and the Development of the Church of Sweden during the First Half of the Seventeenth Century // Church History: Studies in Christianity and Culture, Vol. 13.- 1994, No. 4, p. 304; pilnīgs skaidrojums par 1637. gada Lielās Gdaņskas programmas sacerēšanu un publicēšanu atrodams *Darius Petkunas.* Holy Communion Rites in the Polish and Lithuanian Reformed Agendas of the 16th and Early 17th Centuries. – Klaipeda, 2007.

[114] AGENDA álbo FORMA PORZADKU USŁUGI SWIETEY, W ZBORACH EWANGELICKICH KORONNYCH Y WIELKIEGO XIESTWA LITEWSKIEGO Na wieczną cześć y chwałę Oycu, Synowi, y Duchu S. Bogu w Troycy jedynemu, zá zgodną Zborow wszystkich uchwałą, teraz nowo przeyźrzana y wydána, WE GDANSKU Drukował Andrżey Hünefeldt. Roku Páńskiego, M DC XXXVII.

[115] *Aleksi Lehtonen.* Livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius, S. 61-63, 69.

[116] Turpat, 71.-75.lpp.

baznīcu kārtību.[117] Bīskaps Klingiuss no Gēteborgas deva savu ieguldījumu projektā, studējot un izvērtējot "Kurzemes 1570. gada kārtību". Viņa darbs arī saturēja izvilkumus no "Zviedrijas baznīcu 1571. gada kārtības". Gezeliusa un Klingiusa ziņojumi tika iesniegti Livonijas ģenerālgubernatoram Klēsam Totam 1668. gada 6. oktobrī.[118]

Gezeliusa 1668. gada "Baznīcas kārtība" sastāvēja no četrām grāmatām. Pirmo divu grāmatu kopijas ir saglabājušās, trešā saglabājusies fragmentāri, bet no ceturtās - tikai plāns. Pirmajā grāmatā aprakstīta kristiešu doktrīna un tās ietekme uz dievkalpojumiem, katehēzi, dziesmām, lūgšanām un baznīcas ceremonijām, tajā ir arī rubrika par svēto kristīšanu, par aizlūgumiem par nedēļniecēm (sieviete 6 nedēļas pēc dzemdībām), par publisku un personisku nožēlu, par gatavošanos svētajai komūnijai, svētās komūnijas celebrēšanu, baznīcas disciplīnu un tiesībām piedot un atlaist grēkus, laulību, saderināšanos, šķiršanos, slimo un ieslodzīto apmeklēšanu, par kristīgām bērēm. Otrā grāmata ir par pastorālo aprūpi, mācītāju un kapelānu iecelšanu, par superintendenta un prāvesta vēlēšanām, par lietām, kas attiecas uz baznīcas kalpiem un uzraugiem, par garīdzniecību epidēmiju un karu laikā, par konsistoriju, sinodes, vizitāciju noteikumiem un baznīcas īpašumu.[119]

Trešā grāmata ir pieejama tikai fragmentāri. Tā veltīta superintendenta, prāvesta, mācītāju un citu baznīcas kalpu darbam un rūpēm par viņu atraitnēm. Tajā ir arī norādījumi par baznīcas ēku uzturēšanu, baznīcu iesvētīšanu, to patroniem un viņu pienākumiem, kanceles, altāru rotājumiem, altāra statujām, altāra svētbildēm (altārgleznām), liturģiskajiem tērpiem, svecēm, lustrām, biķeriem, vīna krūkām, eļļas traukiem, kristāmbļodām un smilšu pulksteņiem. Jāpiezīmē, ka gleznas un statujas palīdz vienkāršajiem ļaudīm mācīties Bībeles stāstus, bet nedrīkst pieļaut elkdievību. Doti norādījumi par laulību reģistrāciju ierakstiem, kristīšanu un citiem draudzes aprūpes darbiem, kā arī par ziedojumiem. Ir arī noteikumi baznīcas kalpotājiem (*Kirchendiener*) un ķesteriem. Tālākajās nodaļās runāts par skolām, literatūru, nabagmāju un slimnīcu uzturēšanu, ko darīt ar ubagiem, poļiem, krieviem, dziedoņiem un menestreliem ar lāčiem un pērtiķiem, turkiem un čigāniem. Iztirzāti arī mācītāju pienākumi un to cilvēku vajadzības, kuru mājas vai baznīcas nodegušas ugunsgrēkā.[120]

No ceturtās grāmatas, programmatiskās, ir saglabājušies tikai nodaļu virsraksti. Grāmatā runāts par kristīšanu, ārkārtas kristīšanu, misi, laulībām, sieviešu aizlūgumiem, attieksmi pret prostitūtām, laulības pārkāpējiem (ģimenes jaucējiem) un citiem lieliem draudzes grēciniekiem, slimo apmeklējumiem, cietumnieku un to cilvēku apmeklēšanu, kas gaida tiesu, par apbedīšanu un katordznieku apbedīšanu.[121]

Bīskaps Gezeliuss nosaka, ka dievkalpojumiem jānotiek nopietnā un organizētā veidā, saskaņā ar veco kārtību, jo tikai caur Dieva vārda lūgšanu un pateicību un pareizu sakramenta lietošanu kopā ar lūgšanu un pateicību var gūt patiesas zināšanas par Dievu un

[117] *Turpat*, 75. - 77.lpp.

[118] Turpat, 77.- 78. lpp.

[119] *Aleksi Lehtonen*. Livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius, S. 351 -352.

[120] Turpat, 325.-327.lpp.

[121] Turpat, 327.-328.lpp.

stiprināt ticību Dievam.

Dieva draudze sanāk kopā svētdienās. Trīs lielie svētki: Ziemassvētki, Lieldienas un Vasarsvētki jāsvin ar īpašiem svētku dievkalpojumiem trīs dienas. Arī šo svētku ceturtā diena uzskatāma par svētu Zviedrijas Karalistē, un būtu labi šajā dienā atturēties no smagiem darbiem un pārdomāt Dieva dižos darbus. Pārējie gadskārtējie svētki ir Jaungada diena, Zvaigznes diena, Sveču diena, Marijas Pasludināšanas diena, Debesbraukšanas diena, Jāņa Kristītāja diena, Marijas Debesīs uzņemšanas diena un Sv. Miķeļa diena. Tās jāsvin ar mūziku un īpašām dziesmām. Apustuļu dienas un Visu Svēto diena visur jāsvin, atturoties no darba un ejot uz baznīcu. Svinamas ir arī karaļa noteiktās pateicības dienas, svētku dienas un grēku nožēlas dienas. Mācītājiem jārāda vienkāršajiem ļaudīm labs paraugs un jāraugās, lai šīs dienas tiktu pavadītas godbijīgā veidā.[122]

Ceremonijas ir *adiaphora,* bet tās nav mazsvarīgas. Dieva draudze tās ir saņēmusi kristiešu brīvībā, un to atmešana vai izmainīšana aizvaino vienkāršos ļaudis. Ja izmaiņas nepieciešamas, tās nevar izdarīt patvaļīgi, bet tikai ar ģenerālās asamblejas vispārēju piekrišanu. Pieņemto tradicionālo praksi nevar grozīt.

Lai gan pašas programmas nav, Gezeliusa apstiprināto ceremoniju apraksts ir saglabājies. Galvenais dievkalpojums sākas ar rīta dziesmu un grēku atzīšanu, *Kyrie un Gloria in Excelsis Deo* vai "Gods Dievam augstībā" (*Allein Gott in der Höh sei Eh),* kolekti, vēstījumu, antifonu no psalmu grāmatas, "Es ticu" *(Credo)* un izvēlēto dziesmu. Dievkalpojums sākas ar īsu sagatavošanu un teksta lasījumu, tā skaidrojumu par to, kā tas labvēlīgi ietekmē draudzi, un lūgšanu. Pēc sprediķa seko svētā komūnija, kas beidzas ar svētības došanu no altāra. Gezeliuss norāda, ka aukstā laikā, katehisma mācībās, bērēs un laulībās un citos īpašos gadījumos ir pieļaujamas izmaiņas, bet nedrīkst mainīt dievkalpojuma laiku. Mācītājam nav jāvalkā liturģiskais tērps, kad nav dievgaldnieku, bet pilns Dievgalda dievkalpojums jānotur lielajos svētkos. Pēc sprediķa no kanceles var izziņot svarīgus notikumus par svētkiem un pateicības un grēku nožēlas dienām. Citi paziņojumi jāsūta pa pastu, nevis jānolasa. Pastorālā aprūpe jāveic atbilstoši programmā dotajai kārtībai.[123]

Gezeliusa darbs ir ļoti konservatīvs. Dažos aspektos tas pastiprina, citos izmaina pastāvošo Livonijas kārtību, lai pielīdzinātu to Zviedrijas praksei. Viņš sniedz sīkas instrukcijas attiecībā uz Svētā vakarēdiena celebrēšanu un izmantošanu, svēto komūniju slimajiem un komūniju ārkārtas steidzamības gadījumos, piemēram, kara un mēra laikā. Viņš uzsver, ka nekādā gadījumā neordinēts lajs nevar vadīt sakramentu un neviens mācītājs nevar sev dot svēto vakarēdienu, ja ir spējīgs saņemt to no cita priestera, ja draudzē nepastāv paškomūnijas prakse. Normālos apstākļos komūnija jānotur baznīcā.

Gezeliuss sniedz precīzu priekšstatu par veidu, kā tika iesvaidīts un dalīts Svētais vakarēdiens Livonijas baznīcās 17. gadsimta vidū, kad teoloģija, dievbijība un ārējās izpausmes saskanēja ar veidu, ko bija noteikusi ortodoksālā luteriskā baznīca ar piētismu un racionālismu.

---

[122] Aleksi Lehtonen. Livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius, S. 92 - 93.

[123] *Aleksi Lehtonen*. Livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius, S.120-122.

1668. gada rudenī baznīcas kārtību iesniedza Livonijas ģenerālgubernatoram, lai ģenerālsuperintendents Preisiuss un baznīcas vadošie teologi to pārbaudītu. Gubernators par darbu izrādīja lielu sajūsmu un izteicās, ka to varētu izmantot arī Igaunijā. Tomēr superintendents Preisiuss un viņa atbalstītāji gubernatora entuziasmu neatbalstīja. Gezeliuss nebija Livonijas vācietis, bet zviedrs, kurš pēc karaļa rīkojuma bija pavadījis Livonijā četrus gadus. Viņa uzrakstītā kārtība bija sacerēta Somijā, ne Livonijā, un tai trūka Livonijas baznīcas dzīves izpratnes. Iespējams, tomēr svarīgākais iemesls viņu atturīgajai attieksmei pieņemt šo kārtību bija tas, ka tā paredzēja tādu lietu kā Apustuļu dienas atzīmēšanu, kas Livonijā sen bija atmesta, kā arī publisku atzīšanos grēkos, kas šeit nekad nebija tikusi ieviesta. Viņu pretestība bija pietiekami liela, lai šī kārtība netiktu apstiprināta ar likumu.[124]

Nepieņēmuši Gezeliusa darba regulējošos noteikumus, muižniecība un garīdzniecība turpināja strādāt, izmantojot agrāko oficiālo dokumentu neatbilstošos noteikumus, lai ko superintendents un konsistorija laiku pa laikam nolemtu, līdz brīdim, kad jauna "Zviedrijas baznīcas kārtība" tiktu pieņemta. Tad superintendenta un konsistorijas viedoklim būtu maza nozīme.

Liturģiskās formas 17. gadsimta beigās

Paliek neatbildēts jautājums, kādā mērā Brīsmana tradīcijas saglabājās Livonijas baznīcā 17. gadsimtā.Tā kā Gezeliusa un Samsona programmas nav saglabājušās, vienīgais pieejamais materiāls ir tā laika "Livonijas baznīcas dziesmas". Tās norāda, kādā mērā Brīsmana kārtība turpināja pastāvēt. Šis kārtības oriģinālizdevums nāca klajā 1530. gadā kopā ar baznīcas dziesmām. Vēlāk grāmata tika izdota atkārtoti vairākas reizes, un dziesmu daļa tika papildināta.

Pēdējā izdevumā, kurš iznāca 1592. gadā, mēs atrodam ļoti maz izmaiņu, salīdzinot ar Brīsmana 1530. gada liturģiju.

1631. gada vācu dziesmu grāmata parāda dažas "novirzes no Brīsmana". Tā bija izdota Gustava Ādolfa karaliskajā aizbildniecībā. Dziesmu grāmata nepārprotami ir paredzēta baznīcas soliem (draudzei), nevis altārim. Tā ir sakārtota pēc katehisma galvenajām daļām. Parastā *Missa fidelium* ir atrodama altāra sakramenta sadaļā. Tajā mēs atrodam tautai paredzēto daļu no Svētās komūnijas liturģijas: ievadu, *Sanctus* aun *Benedictus qui venit*, "Mūsu Tēvs", *Agnus Dei*, evaņģēlija apžēlošanu (*Pax Domini*), sakramenta dalīšanu un dziesmas "7Jesus Christus, unser Heiland" un "Sei gelobet und gebenedeiet". Pēc komūnijas mācītājs beidz misi ar Sveicinājumu un vienu no četrām kolektēm, tad priesteris dzied saīsinātu "Arona Svētību", uz ko draudze atbild ar "Dievs, apgaismo savu vaigu pār mums un esi mums žēlīgs". Rubrika *Missa catechumenorum* ir sadalīta daļās un ievietota starp sezonai atbilstošām daļām, kā izdevējiem šķitis pareizāk. Rīta lūgšanas un vesperes nav dotas, bet svētdienas un darbdienu psalmi izvietoti tāpat kā Brīsmanam, tikai ar dažiem papildinājumiem. Acīmredzams bija

---

[124] Aleksi Lehtonen. Livländische Kirchenordnung des Johannes Gezelius, S. 335 - 336.

uzskats, ka pilnīgu dievkalpojumu formas izdevumu vajadzēja tikai mācītājiem.[125]

Līdzīgas dziesmu grāmatas iznāca latviešu tulkojumā 1631. gadā ar nosaukumu "Latviešu garīgās dziesmas, psalmi, kolektes un citas lūgšanas, lietojamas visu gadu kristiešu sanākšanās mājās un baznīcā. No jauna pārskatīts, izlabots un pilnveidots no Georga Manceļa" *(Lettische Geistliche Lieder vnd Psalmen Collecten vnd Gebehte so das gantze Jahr durch in Christlicher versamblung zu Hause vnd in der Kirchen gebraucht werden, etc.)* Abas mises: *Missa catechumenorum* un *Missa fidelium* ir gandrīz identiskas saturā ar vāciski drukāto grāmatu.[126]

1631. gada dziesmu grāmatai bija vairāki izdevumi. 1660. gadā tos aizvietoja ar jaunu izdevumu ar nosaukumu "Pilnīga Rīgas dziesmu grāmata" *(Vollständiges Rigisches Gesangbuch)*. Tā sacerēta pēc 1631. gada parauga.[127] 1664. gadā parādījās jauns Rīgas Dziesmu grāmatas izdevums ar nosaukumu "Jaunā uzlabotā Rīgas Dziesmu grāmata" (*Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch)*, ko bija rediģējis Johanness Brevers. Mises *Missa fidelium* forma un struktūra saglabāta iepriekšējā. Mise *Missa catechumenorum* ir vairāk integrētā formā pie sezonas lūgšanām.[128] Atkārtots izdevums iznāca 1670. gadā.[129] 1695. gada un 1700. gada izdevumi arī ir 1664. gada izdevuma atkārtojumi , bet no tiem ir izņemtas visas Komūnijas dziesmas, izņemot "Jēzus Kristus mūsu glābējs", iespējams, tāpēc, ka izplatījās pietisms un iešana pie Dievgalda samazinājās. Tomēr pirms levada ir ievietota jauna rubrika ar Johana Franka dziesmu "Dvēsele, rotājies ar prieku" *(Schmücke dich, o liebe Seele)*, norādot, ka cilvēkiem ar prieku jānāk uz Komūniju, tā ir attieksme, kas nav raksturīga pietistiem.[130]

Otra, pavisam unikāla latviešu dziesmu grāmata Livonijas baznīcai, tika publicēta Rīgā 1685. gadā ar nosaukumu "Latviešu garīgās dziesmas un psalmi, kolektes un lūgšanas, lietojamas visu gadu kristiešu sanākšanās mājās un baznīcā. No jauna pārskatītas; Georga Manceļa, superintendanta, teoloģijas licenciāta, bijušā Kurzemes hercogistes galma priestera Georga Manceļa savāktas. Izdotas latviešu valodā. Tagad no jauna izdotas un uzlabotas ar brīnišķīgām ritmiskām dziesmām no Kristofera Fīrekera un citiem uzticamiem dvēseļu ganiem" *(Lettische Geistliche Lieder Und Psalmen, Collecten und Gebäte)*. Pēc formas un satura tās bija līdzīgas 1631. gada Georga Manceļa izdotajām, bet šajās vecie tulkojumi bija

---

[125] Rigisches Gesangbuch / Darinnen alle Geistliche Lieder und Psalmen / so das gantze Jahr durch in der Kirchen allhier gesungen werden. Nach ordnung der Jahrzeiten gerichtet / Mit andern schönen bräuchlichen Gesängen abermahl vermerer und gebessert. Neben einem Register nach dem A.B.C. und Verzeichnüss der Gesänge auff jedes Evangelium. – Riga, 1640, S.81-89.

[126] Lettische Geistliche Lieder vnd Psalmen / Collecten vnd Gebehte / so das gantze Jahr durch in Christlicher versamblung zu Hause vnd in der Kirchen gebraucht werden. Von newen vbersehen / corrigiret vnd vermehret Durch GEORGIVM MANCELIVM Semgallum Ad Zoilum. Serviat omne DEO studium, fremat Orbis & Orcus:Rumpatur Momus: Sat placuisse Deo. Cum Grat. & Privileg. Serenis. Reg. Svec.Gedruckt zu Riga in Liefland / durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders / 1631, S. 91-105.

[127] Vollständiges Rigisches Gesangbuch / Bestehend Aus schönen Geistreichen Lidern und Psalmen // nach Ordnung der Jahre Zeiten und hiesigen Kirchen-Gebrauchs eingerichtet Nebenst einem Andacht-und Trost-vollen Gebätbuche / So wol auf iden Tag in der Wochen / als Vesper-Fest-Feir-Buss-Zeicht-Communion fast-und Bät-tagge / ja alle Noth und Anliegen gerichtet / Idermänniglich zu säliger Erbau-ung zugebrauchen / von neuen mit grossem fleiss übersehen und merklich verbessert. – Riga, 1660, S.178-190.

[128] Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch, etc. -1664, S.174-184.

[129] Neu Vollständiges Rigisches Gesangbuch, etc. - 1670, S. 209-221.

[130] Neu Vollständiges Rigisches Gesangbuch, etc. - 1695, S.421-423; Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch, etc. – 1700, S.421- 423.

nodrukāti blakus jaunākiem tulkojumiem, tas bija Kristofera Fīrekera, Gerharda Remlinga un citu latviešu valodnieku darbs. Katrs mācītājs tagad varēja izvēlēties- turēties pie vecās versijas vai drosmīgi lietot jauno. Svētā Vakarēdiena celebrācijas noteikumi bija tādi paši kā 1631. gada izdevumā.[131]

Piētisms strauji izplatījās, un, lai pieskaņotos tam ar jaunām dziesmām, 1689. gadā parādījās jauna uzlabota vācu dziesmu grāmata ar nosaukumu "Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch". Tajā nebija ne parasto lūgšanu, ne sezonas lūgšanu dievkalpojumiem. Tā galvenokārt bija paredzēta dievbijīgam darbam ikdienas lūgšanām un Komūnijas sagatavošanai.[132] Piētismam izplatoties, Brīsmana tradīcija un tās atvasinājumi atkāpās piētisko neliturģisko dievbijīgo saiešanu un viņu godbijīgās kristiešu dvēseļu reliģijas priekšā.

Turpmāk, 18. gadsimta sākumā, karalis pavēlēja, lai Brīsmana tradīciju aizvieto ar zviedru rituālu. Viņam rūpēja, lai visā valstī tiktu lietota vienota forma un ceremonija. 1713. gadā Leipcigā publicētajā izdevumā "Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch" liturģijas vispār nebija. Tai vietā bija dievbijīgas lūgšanas no vispopulārākā viduslaiku lūgšanu rakstnieka Tomasa Kempa rakstiem.[133] Piētistu kustībai bija raksturīgi, ka tā reintroducēja luterismā lielāku viduslaiku lūgšanu tēmu pārsvaru; kaut arī tās nebija pilnīgi izzudušas pēc Reformācijas, tām agrāk nebija veltīta pietiekama uzmanība. Neapšaubāmi, papildu faktors tam bija 18. gadsimta pirmajā desmitgadē uzsāktā zviedru kārtības ieviešana dievkalpojumos. Brīsmana kārtība izzuda. Baznīca vairs neizmantoja viņa kārtību; un piētistiem nepatika ne viņa, ne citu "Romas sekotāju" kārtība.[134]

1686. gada "Zviedru kārtība" un tā ieviešana Vidzemē

Liturģiskās un teoloģiskās pretrunas Zviedrijas baznīcā radīja nepieciešamību pēc jaunas baznīcas kārtības sagatavošanas 1686. gadā. To izdeva 1687. gadā zviedru un vācu valodā. Vācu izdevums parādījās ar nosaukumu "Baznīcas noteikumi un kārtība, kā to 1686. gadā noteicis varenais zviedru, gotu un vendu kungs un karalis Kārlis XI, kas nodrukāts un publicēts 1687. gadā ar attiecīgiem dekrētiem, tulkots vācu valodā ar Viņa Karaliskās Augstības žēlīgu pavēli" *(Kirchen-Gesetz und Ordnung, So der Großmächtigste König und Herr Herr Carl, der Eilffte, der Schweden, Gothen und Wenden König, usw.)*

Ievadā karalis atkārto zviedru reformācijas vēsturi un 17. gadsimta doktrīnas lēmumus, kas lika viņam izdot jaunu rituālu. Tajā ietvertas 28 nodaļas par pastorālo darbību,

---

[131] Lettische Geistliche Lieder Und Psalmen / Collecten und Gebäte / so das gantze Jahr durch in Christlicher Versamblung zu Hause und in der Kirchen gebraucht werden /
Wie sie vormahln Durch den sel:Herrn GEORGIUM MANCELIUM, SS. Theol. Licent. weiland Fürstl. Churländischen Hoffprediger / Jn Lettischer Sprache außgegeben / Nunmehr wieder neu auffgelegt / und mit Hn. Christ. Füreckers und andern Treuen Seelsorgern schönen Reimliedern vermehret. Ad Zoilum: Serviat omne Deo studium, fremat orbis & orcus: Rumpatur Momus:Sat, placuisse DEO: RJGA // Bey und auff Kosten Georg Matth. Nöllern in der Kramer=Strasse, 1685, S.151-164.

[132] Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch, etc. - Königsberg, 1689.

[133] Neu Vermehrtes Rigisches Gesangbuch, etc. - Riga, 1713.

[134] Mēs neesam sīkāk pētījuši visas šī perioda dziesmu grāmatas, to skaits patiesi bija liels. Mūsu mērķis drīzāk bija parādīt, kā Brīsmana liturģiskā tradīcija attīstījās Livonijā vēlākos laikos. *Cf. Christian A. Berkholz.* Zur Geschichte des Rigaschen Gesangbuches. – Riga, 1878.

Svētā Vakarēdiena celebrāciju un citām liturģiskām lietām, noteikumi baznīcas dziesmu dziedāšanai, svētkiem un citām īpašām svinībām. Iekļautas arī tēmas, kas attiecas uz baznīcas kārtību, pastorālo darbību, mācītāju ordinēšanu, bīskapu vēlēšanu un iesvētīšanu, bīskapu, superintendentu, prāvestu, mācītāju, kapelānu un citu baznīcas kalpu pienākumiem, mācītāju sinodi, baznīcas īpašumu, jaunuzcelto baznīcu un slimnīcu iesvētīšanu.

Kārtība nosaka sīki pa minūtēm, kādi dievkalpojumi un kad jānotur baznīcā, kā arī īpaši norādījumi par altāra sakramenta administrēšanu un celebrēšanu. Lauku apvidos, kur var būt tikai viens dievkalpojums, tam jābūt plkst. astoņos no rīta. Stokholmā un citās lielās pilsētās agrajiem rīta dievkalpojumiem jāsākas plkst. sešos no rīta, lai galvenais dievkalpojums var sākties, kad zvans nozvana plkst. septiņos vai astoņos no rīta. Agrais dievkalpojums sākas ar rīta dziesmu un *Te Deum laudamus*, un sprediķis balstās uz kādu katehisma nodaļu. Dievkalpojums beidzas ar lūgšanu un svētību, izņemot tad, kad ir Dievgalds. Galvenais Dievkalpojums sākas ar publisku grēksūdzi. Pēc sprediķa seko aizlūgumi no Vēstījuma un evaņģēlija, aizliegumi vai laulības un citas lietas, kas jāsludina no kanceles.[135]

Vesperes sākas pēc zvana vienos dienā ar baznīcas dziesmu, lūgšanu, sprediķi un svētību. Sestdienās un pirmssvētku dienās jābūt dziesmai un lūgšanai par apustuļu vēstulēm kopā ar nožēlošanas psalma lasījumu, grēksūdzi un piedošanu. Dievkalpojums beidzas ar lūgšanu altāra priekšā un svētību. Bija doti arī noteikumi darbdienu dievkalpojumiem.[136] Svētais vakarēdiens jāpiedāvā, kad vien ir gribētāji. Lielās draudzēs tam jābūt katru otro vai trešo svētdienu un noteikti lielos svētkos un Lūgšanu dienā. Pirms Svētā vakarēdiena ķesteris vai cits baznīcas kalpotājs sagatavo dievmaizītes un vīnu. Tie jānoliek uz altāra pirms vārdiem: "Ņemiet un..." un "Mūsu Tēvs". No kanceles mācītājam jāaicina ļaudis nākt kā augstiem viesiem pie Dievgalda teikt grēksūdzi, turēt patiesu ticību, godāt laulību, būt pazemīgiem un skaidrā prātā, netērēt laiku nevērtīgām biedrībām, dejām, kāršu spēlēm sabata laikā, bet nodoties meditācijai un svētās dienas svinēšanai.[137]

Pēc sprediķa mācītājs iet pie altāra, paņem biķeri un dzied: *"Ņemiet un ēdiet..."*. Viņam jāuzmanās, lai neviena dievmaizīte nenokrīt zemē un ne pilīte vīna neizlīst. Ja viņam pašam trīc rokas, jābūt citam priesterim, kas vada sakramentu. Ja nepietiek vīna vai dievmaizīšu, mācītājs no jauna apsvētī tikko atnesto vīnu un dievmaizītes ar Kristus vārdiem. Ir paredzēts, ka ļaudis iet pie grēksūdzes un saņem sakramentu tajā draudzē, kur viņi dzīvo. Ļaudīm jāzina, ka viņi drīkst iet pie sakramenta ārpus savas draudzes tikai ārkārtas nepieciešamības gadījumā.[138]

1686. gada baznīcas kārtībai vajadzēja kalpot kā baznīcas konstitūcijai ne tikai Zviedrijā, bet visās provincēs, kas bija zviedru varas pārvaldībā. 1690. gada 2. jūnija vēstulē karalis Kārlis XI lūdza Livonijas ģenerālgubernatoru Jakobu Johanu Hastferu ieviest Livonijā

[135] Kirchen-Gesetz und Ordnung, So der Großmächtigste König und Herr Herr Carl, der Eilffte, der Schweden, Gothen und Wenden König, etc. Im Jahr 1686 hat verfassen und im Jahr 1687 im Druck auszgehen und publiciren lassen. Mit denen dazu gehörigen Verordnungen. Auf HöchstErmelten Ihrer Königl. Maj. gnädigsten Befehl ins Teutsche übersetzet. – Stockholm, 1687, S.11-13.

[136] Turpat, 14.lpp.

[137] Turpat, 47.- 51.lpp.

[138] Turpat, 52.lpp.- 54.lpp.

vienotību ar šiem noteikumiem. Tāpēc lieta nonāca teritoriālajā asamblejā Tartu 1690. gadā. Asamblejā daudz tika diskutēts par to, kā šie noteikumi, kas bija formulēti Zviedrijas apstākļiem, ietekmēs Livonijas baznīcu.[139]

Runājot ar Viņa Karaliskās Augstības pilnvaru, Livonijas ģenerālgubernators Hastfers iztirzāja šos jautājumus dokumentā, ko Livonijas augstākā juridiskā konsistorija publicēja 1690. gada 17. jūlijā.[140] Daži bija jautājuši, kāpēc to nevar aizvietot ar īpaši Livonijai paredzētu neatkarīgu ceremoniju. Karaliskais dekrēts, ko izdeva 1691. gada 30. jūnijā, noteica, ka Livonijai nebūs nekādas neatkarīgas kārtības. Zviedrijā visās baznīcās jābūt vienotai kārtībai. Tika uzdoti arī jautājumi par dievkalpojumiem, kādi Livonijā kopš reformācijas netika noturēti. Karalis nolēma, ka Apustuļu diena nav jāievieš, jo nepastāv briesmas pielūgt elkdievību. Bija arī jautājumi par to, vai dievkalpojumu grafiks nav pārāk grūts vietās, kur nepietiek mācītāju, kas izturētu visu slodzi. Karalis nolēma, ka baznīcām jāturas pie tā parauga, kas ir ieviests pēc reformācijas.[141]

Noteikumi attiecās arī uz lūgšanām, pamācībām un rubrikām, kuru nebija Livonijas grāmatās. Lai apmierinātu šīs vajadzības, Rīgā 1692. gadā izdeva nelielu brošūru ar nosaukumu "Baznīcas lūgšanas un publiskā grēksūdze, kas jānotur Dievkalpojuma sākumā saskaņā ar pēdējo Stokholmas izdevumu" *(Ihr. Königl. Majest. Kirchen-Gebet, mit der Ordentlichen Beichte beim Anfang des Gottes-Dienstes, nach dem letzten Druck in Stockholm)*. Tā bija jālieto katrā draudzē. Tā ietvēra baznīcas lūgšanu, kas svētdienās un svētkos bija jāsaka katra sprediķa beigās un arī katrā lūgšanu dievkalpojumā un publiskajā grēksūdzē dievkalpojuma sākumā. Kopš šī laika livoniešiem oficiāli bija jāsāk katra mise ar īsu pamācību un diezgan garu grēksūdzes lūgšanu bez grēku atlaides. Bez tās nedrīkstēja būt Kristus vakarēdiena celebrēšanas. Sekoja Apustuļu vēstules un evaņģēlijs ar dziesmu vācu valodā *Te Deum* pirms *Ticības apliecinājuma (Credo)*. Visiem bija jāmetas ceļos pie Kristus vārdiem... un "Mūsu Tēvs". Dievgaldniekiem bija jāsaņem Svētais vakarēdiens vismaz trīs līdz četras reizes gadā ar nožēlas pilnām sirdīm, un tie, kas to nedarīja, tika sodīti. Sodam tika pakļauti arī vecāki, kas neaudzināja bērnus kristīgā garā.[142] Tas, ka šāda grāmata bija nepieciešama, norāda, ka līdz 1692. gadam šāda forma Livonijā netika lietota un nebija vispār pieejama.

Livonijas baznīca pavisam noteikti pietuvojās Stokholmas lokam. Baznīcas pašas mantojums tagad jāuzskata par vietējo izpausmi, kam jādod ceļš lūgšanu vienotībai kopā ar pārējo Zviedriju.

1693. gada zviedru kārtība un tās lietošana Livonijā

Līdz 1690. gadam netika izdota neviena jauna baznīcas programma vai rokasgrāmata, kas ietvertu 1686. gada baznīcas kārtības noteikumus. Šāda grāmata bija vajadzīga ne tikai Livonijā. Arī Zviedrijā kopš 1614. gada nebija jaunas oficiālas rokasgrāmatas. Šī prasība tika apmierināta 1693. gadā ar jaunas rokasgrāmatas publicēšanu Upsalā ar nosaukumu:

[139] *Edgar C. Duin*. Lutheranism Under the Tsars and the Soviets. Volume I. - Xerox University Microfilms, 1975, p. 93.

[140] Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet, S.1631.

[141] Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet, S. 1632 - 1640.

[142] Ihr. Königl. Majest. Kirchen-Gebet // mit der Ordentlichen Beichte beym Anfang des Gottes-Dienstes / nach dem letzten Druck in Stockholm.- Riga, 1692, S.1-6.

"Rokasgrāmata, kurā apkopota kristīgo ceremoniju dievkalpojuma forma un ticības lietošana, kas jāievēro un jāpilda mūsu zviedru draudzēs. Uzlabota un papildināta Stokholmā, 1599. gadā, pārbaudīta 1608. gadā un tagad 1693. gadā sakārtota atbilstoši jaunajai baznīcas kārtībai" *(Handbok, ther vti är författat, huruledes gudztiensten, med christelige ceremonier och kyrckioseder, vti wåra swenska församlingar skal blifwa hållen och förhandlad, etc.)*

Grāmatu veido desmit nodaļas, ieskaitot kristīšanu, ārkārtas kristīšanu, ebreju, turku, muhamedāņu, pagānu kristīšanu, parastos baznīcas dievkalpojumus, kas jānotur svētdienās, lielos baznīcas svētkus, vispārīgās lūgšanas un pateicības, ieskaitot Visu Svēto dienu, saderināšanos un laulību, aizlūgumu par sievietēm, slimo un atklāto grēcinieku apmeklējumus, apbedīšanu, nolādējumu, litāniju un dažādas citas lūgšanas.

Tagad Livonijā misēm bija izteikti zviedrisks raksturs. Jaunais dievkalpojums sākās ar sagatavošanās lūgšanu, kas sastāv no atbilstošas dziesmas vai *Te Deum laudamus* un dažreiz lūgšanu Svētajam Garam, un dievkalpojums beidzas ar gabalu no katehisma un lūgšanu. Pēc sprediķa mācītājs saka kolektes lūgšanu, lūgdams Dieva žēlastību un svētību no Svētā Gara, lai cilvēki var sekmīgi piedalīties dievkalpojumā.[143]

Missa catechumenorum sākas ar pārliecināšanu un kopīgu grēksūdzi. Tam seko Žēlastības deklarācija lūgšanas formā. Seko trīskārtīgs *Kyrie,* pēc kura mācītājs recitatīvā sāk *Gloria in Excelsis Deo* un draudze pievienojas ar vārdiem "...un miers virs zemes" vai dziesmu "Allein Gott in der Hoh sei Ehr". Pēc parastā Sveicinājuma seko kolekte, un apustuļu vēstījums tiek runāts vai dziedāts. Seko sezonas dziesma; Svētās Komūnijas laikā dzied Svēto Evaņģēliju. Pēc tam draudze runā Nīčenas *Kredo* parafrāzi "Mēs ticam uz vienu vienīgu Dievu" (*Wir glauben all an einen Gott).* Lielos baznīcas svētkos lieto pašu Nīčenas *Kredo* tekstu.

Seko uzruna no kanceles. Kamēr mācītājs iet uz kanceli, draudze dzied: "Komm, Heiliger Geist, Herre Gott" vai "Nun bitten wir den Heiligen Geist", vai citu atbilstošu dziesmu atkarībā no sezonas. Pēc sprediķa mācītājs un draudze vienojas kopīgā grēksūdzē. Tad mācītājs pamāca cilvēkus uz lūgšanām un pateicību. Pēc kopīgajām lūgšanām seko aizlūgumi par slimajiem un pateicība par tiem, kas izveseļojušies, arī pateicība par tiem, kas miruši un laulājamo pāru uzsaukšana baznīcā. Tad mācītājs saka aizlūgumu par tiem, kas iet pie Dievgalda, kam seko "Mūsu Tēvs". Kanceles uzruna beidzas ar dziesmu vai pantu. [144]

Missa fidelium sākumā mācītājs skandē Komūnijas ievadu, kurā ietverti vārdi no Kristus Derības *vere dignum* formā. Pēc apsvētīšanas dzied *Sanctus* un *Benedictus qui venit* un mācītājs dzied "Mūsu tēvs". Tad viņš pagriežas pret ļaudīm un lasa pārliecināšanu par nopietnu un apdomīgu gatavošanos sakramenta pieņemšanai un pārdomām par to, kādā nolūkā Kristus to deva. Noslēgumā viņš svētī draudzi ar *Pax Domini* – evaņģēlisko absolūciju, un draudze atbild: "Un ar Tavu garu". Tad viņš vada sakramentu, sacīdams: "Lai tā Kunga Jēzus Kristus asinis sargā tavu miesu un dvēseli mūžīgai dzīvei". Komūnijas laikā koris un draudze

---

[143] Hand-Buch, Worinnen verfasset ist, welcher gestalt Der Gottes-Dienst mit Christlichen Ceremonien und Kirchen-Gebräuchen in unseren Schwedischen Versamlungen gehalten und verrichtet werden soll. Verbessert und vermehret in Stockholm, im Jahr 1599. übersehen im Jahr 1608. und nunmehro nach der neuen Kirchen-Ordnung eingerichtet im Jahr 1693. Aus dem Schwedischen in das Teutsche übersetzet im Jahr 1708. – Riga, 1708, S.37- 39.

[144] Turpat, 39.- 72.lpp.

dzied Agnus Dei, vai "O Lamm Gottes, Unschuldig", vai "Jesus Christus, unser Heiland". Pēc Komūnijas mācītājs atkal saka Sveicinājumu un vienu no piecām pēckomūnijas kolektēm. Tad viņš pagriežas pret draudzi, sacīdams Sveicinājumu *Benedicamus* un Arona *Svētību,* kas beidzas ar lūgšanu "Dieva Tēva un Dēla un Svētā Gara vārdā, āmen". Dievkalpojuma noslēgumā ir dziesma par godu Ķēniņam visā godībā.[145]

Rubrika nosaka, ka, gatavojoties Svētajai Komūnijai, pēc sprediķa seko dziesma un lūgšana. Vesperes sākas ar psalmu, kam seko dienas teksts un dziesma, lūdzot Svēto Garu svētīt Dieva vārdu. Sprediķa teksts tai dienā ir dienas Apostils vai lielos svētkos no evaņģēlija. Gavēnī sprediķis ir par Kristus ciešanām. Sprediķis beidzas ar lūgšanu, kam seko īsa lūgsna un vakarlūgšana. Pēc tam ir "Mūsu Tēvs". Pēc sprediķa dzied vakara psalmu, pēc tā seko lūgsna un svētība no altāra.[146]

Svētās Komūnijas dievkalpojums ir tradicionāls. Tas arī parāda teoloģiskās tendences ietekmi padarīt baznīcas lūgšanas garākas. Vēl viena unikāla iezīme ir *Verba* un *Vere dignum* iekļaušana ievadā pirms, nevis pēc *Sanctus*. Virzīšanos uz Komūniju pārtrauc pamācības, kas nāk gandrīz tūlīt pirms *Pax Domini,* kas kalpo kā sava veida vispārējā absolūcija (grēku atlaišana). Līdzīgi agrīnajām zviedru programmām, *Kyrie* ir pēc grēksūdzes un *Declaration of Grace* un ir par sevi. Tradicionālās *Introitas*, kas vēsturiski ievadīja misi, vairs nav. Šī ir norāde uz kristāmo līgumu, jēdzienu par saiti, kas rodas starp kristāmo un Dievu, kas ir ļoti pierasts zieme|u zemēs un iezīmē sakramenta nozīmes pārbīdi no dāvanas (*Gabe*) uz uzdevumu (*Aufgabe*), nemainot trauslo līdzsvaru starp abiem.

Šī liturģija, iztulkota vietējās valodās, kļuva par standarta liturģiju Livonijā un Igaunijā, un to turpināja lietot līdz 19. gs. sākumam. Zviedru valodas izdevums tika atkārtoti izdots 1772. gadā Stokholmā, lai kalpotu nākamajām uzticamu kristiešu paaudzēm vēl gadu desmitiem. Tā saucās "Hand-bok, ther uti är författadt, huruledes gudstjensten, med christelige ceremonier och kyrkoseder, uti wåra swenska församlingar skal blifwa hållen och förhandlad, etc."[147]

1693. gada programmu Livonijā nebūt neuzņēma ar gavilēm. Garīdzniecība un draudzes nesteidzās to pieņemt. Jautājums par jauno programmu palika nesakārtots vēl vairāk nekā desmit gadus. 1696. gadā Livonijas likumdevēja asambleja piekrita atļaut tās provizorisku lietošanu, bet tikai uz laiku.[148] 1699. gadā tika publicēts programmas igauņu tulkojums, un jaunā kārtība ieviesās igauniski runājošās draudzēs. Tallinā šī grāmata iznāca ar virsrakstu "Rokasgrāmata, kurā sakopots, kā jāvada dievkalpojumi, saskaņā ar kristiešu paražām un baznīcas veidiem mūsu zemes draudzēs. Izdots Stokholmā, saskaņā ar jauno baznīcas likumu 1693. gadā" *(Kässi-Ramat Kumma sisse on kokkopantut Kuida*

---

[145] Turpat, 70.- 91.lpp.

[146] Hand-Buch, Worinnen verfasset ist, welcher gestalt Der Gottes-Dienst mit Christlichen Ceremonien und Kirchen-Gebräuchen in unseren Schwedischen Versamlungen gehalten und verrichtet werden soll. Verbessert und vermehret in Stockholm, im Jahr 1599. übersehen im Jahr 1608. und nunmehro nach der neuen Kirchen-Ordnung eingerichtet im Jahr 1693. Aus dem Schwedischen in das Teutsche übersetzet im Jahr 1708. – Riga, 1708, S. 92 - 93.

[147] Hand-bok, ther uti är författadt, huruledes gudstjensten, med christelige ceremonier och kyrkoseder, uti wåra swenska församlingar skal blifwa hållen och förhandlad. Å nyo uplagd, efter den år 1693. Utgångne uplagan // tryckt: hos Carl Stolpe.- Stockholm, 1772.

[148] Harnack 1877, S. 616.

Jummalatenistust Christlikko Kombede nink Kirko-wiside ka meie Ma Koggoduste sees peap peetama nink techtama, etc.).[149]

Vācu tulkojums vēl nebija pieejams, bet šī situācija vāciski runājošos luterāņus maz uztrauca. Viņi turpināja lietot veco rituālu.

1707. gadā karalim Kārlim XII tas apnika. Likumā, ko viņš nosūtīja visiem ģenerālsuperintendentiem un konsistorijām 1707. gada 19. septembrī, viņš noteica, ka programma jāpārtulko vācu un latviešu valodās un tūlīt jāievieš baznīcās.[150]

Bija skaidrs, ka karalis negaidīs. Livonijas baznīcai bija pienācis laiks nolikt malā savas ilgi sargātās tradīcijas un lūgt Dievu pēc zviedru modes. 1693. gada zviedru programmas tulkojums vācu valodā iznāca Rīgā 1708. gadā ar virsrakstu "Rokasgrāmata, kurā sakopots, kā jāvada dievkalpojumi saskaņā ar kristiešu parašām un ticības lietošanu ievērošanai un izpildei mūsu zviedru draudzēs. Uzlabots un papildināts Stokholmā saskaņā ar jauno baznīcas likumu 1693. gadā, pārbaudīts 1608. gadā un tagad 1693. gadā sakārtots saskaņā ar jauno baznīcas likumu. No zviedru valodas tulkots vācu valodā 1708. gadā" *(Hand-Buch, Worinnen verfasset ist, welcher gestalt Der Gottes-Dienst mit Christlichen Ceremonien und Kirchen-Gebrauchen, etc)"*

Savā ievadā rituālam, ko ieviesa Pērnavā 1708. gadā, Livonijas ģenerālsuperintendents Gabriels Skrage atzīmēja, ka bija pareizi, ka baznīcai ir programma igauņu, vācu un latviešu valodā, kas nodrošina reliģiskās patiesības, ticības, dievkalpojumu un lūgšanu lietošanu kopā ar baznīcas ceremoniju lietošanu visiem dievlūdzējiem. Tagad visiem livoniešiem būs viens Kungs, viena ticība, viena kristietība. Anabaptistu, kveikeru, piētistu, entuziastu un citi jauninājumi netiks pieļauti.[151]

Vienlaikus ar vācu izdevumu identisks izdevums parādījās latviešu valodā. To nodrukāja tas pats izdevējs ar nosaukumu "Rohkas Grahmata kurrā sarakstihts irr, us kahdu wihsi tai Deewa-kalposchanai, ar kristīgām un ekleziastiskām ceremonijām ievērošanai un izpildei mūsu zviedru valstī. Uzlabots un papildināts Stokholmā saskaņā ar jauno baznīcas likumu 1693. gadā, pārbaudīts 1608. gadā un tagad 1693. gadā sakārtots saskaņā ar jauno baznīcas likumu. No zviedru valodas tulkots latviešu valodā 1708. gadā".

Tagad visās vācu un latviešu draudzēs dievkalpojumi notika pēc vienotas formas, ko bija noteicis Zviedrijas karalis baznīcas grāmatā. Brīsmana ēra bija beigusies.

1693. gada programma kļuva par standarta liturģiju visās baznīcās, aizvietojot visas vietējās Livonijas formas, neskatoties uz to vērtību vai senatnīgumu. Jaunā liturģija, ko Zviedrija uzspieda, joprojām palika valdošā arī pēc zviedru varas beigām reģionā. Tas, ko bija ieviesis Zviedrijas karalis, palika spēkā ar Pētera I pilnvarojumu. Pēc Poltavas kaujas 1709. gadā Zviedrijas vara Baltijas valstīs beidzās, bet rituāli un ceremonijas, ko zviedri bija ieviesuši kā obligātas, palika spēkā arī 19. gadsimtā.

Centieni 1805.gadā aizstāt zviedru rituālu ar jaunu racionālāku kārtību bija

---

[149] Kässi-Ramat Kumma sisse on kokkopantut Kuida Jummalatenistust Christlikko Kombede nink Kirko-wiside ka meie Ma Koggoduste sees peap peetama nink techtama: Sädut Tokolmi Linnas ue Kirko-Sädust möda selle 1663. Aastal. – Tallinn, 1699.

[150] Hand-Buch 1708 [Extract aus Ihro Königl. Majest. gnädigsten Brieffe an das Königl. Consistorium in Pernau].

[151] Hand-Buch 1708 [Praefatio].

neveiksmīgi. Tikai 1832. gadā šo rituālu nomainīja jaunas formas, kuras ar impērijas pavēli bija jālieto visās baznīcās visā Krievijas impērijā. Jaunajā kārtībā bija jūtama zviedru 1686. un 1693. gada kārtības kopā ar 1829. gada Prūsijas ūnijas kārtību ietekme, ko pirmoreiz ieviesa bīskaps Karls Ričls no Pomerānijas.[152] Pēc dažiem gadu desmitiem Livonijas neapmierinātība ar 1832. gada impērijas programmu kļuva redzama caur Livonijas liturģiskās komitejas un tās vadoņa Tartu Universitātes doktora Teodosija Harnaka zinātnisko darbību. Šī darba augļi bija Livonijas 1885. gada programma, kas kalpoja par pamatu liturģiskām reformām visā impērijā. Šo pūļu galīgais rezultāts bija jaunās impērijas programmas publicēšana 1897. gadā. Jāsaka, ka Livonijas ietekme jūtama daudzās šī darba lappusēs, un tā joprojām kalpo kā liturģiskās kalpošanas pamats ne tikai Latvijā, bet arī citās Baltijas valstīs un Krievijā.

[152] Hermann Dalton Zur Geschichte der evangelischen Kirchen in Rußland. I. Bischof Ritschls Mitarbeit an der Gesetz für die lutherische Kirche in Rußland. II. Die Hugenotten in Rußland. – Leipzig, 1893, S.1-35.

LITURGICAL TRADITIONS IN LIVONIA IN THE 16-18 CENTURIES. SHORT CHURCH SERVICE BOOK BY JOHANN BRIESMANN, PUBLISHED IN 1530.

Abstract

The opening years of the Reformation in Livonia were marked by attempts of radical reformers to impose reform by brutal force. Therefore Dr. Johann Briesmann was called from Königsberg to establish the Reformation on conservative principles laid down by Dr. Martin Luther. It was on the basis of these principles that Briesmann had created an *Artikel der Ceremonien und anderer Kirchenordnung, etc.*, for the use in Prussia. He produced an almost identical liturgical order for the city of Riga. It was published in 1530 in Rostock under the title: *Kurts Ordnung des Kirchendiensts, etc.* In 1533 Briesmann's liturgy became the official liturgy in the leading cities of the Livonian Confederation. Its provisions were augmented in editions published in 1537, 1548, 1559, 1567, 1574, and 1592.

Briesmann's work continued to serve as the church official liturgy after the arrival of King Gustav Adolf and his Swedish army in Riga in 1521. At that time there was no official agenda in force in the Livonian Church. The first agenda was drawn up by Superintendent Hermann Samson and came into use no later than 1632. The first demonstrable church order for Livonia appeared in 1668, authored by Johannes Gezelius, Sr., superintendent of the Livonian church from 1660 till 1664, and later the bishop of Åbo (Turku). In many respects it was similar to the Swedish church order of that day, but in Livonia there was strong resistance to it, and it was never accepted. After the publication of the new Swedish church order of 1686, King Charles XI pressed the Livonians and his other foreign territories to accept its provision. The agenda which followed the principles of the new church order appeared in 1693, under the title of *Handbok, ther vti är författat, etc.* At first the Livonians resisted to it, but in 1696 they agreed to its provisional use. In 1708, at the insistence of the new King Charles XII, the agenda was officially adopted and appeared in both German and Latvian language editions. From that time on Livonian worship was in fact Swedish worship, transferred across the Baltic by the overlords of the Baltic nations, and translated into the Baltic tongues. It remained the official liturgy of the Livonian Church, until it was replaced by the new Russian Imperial Lutheran Church order and the agenda of 1832.

LITHURGISCHE TRADITIONEN LIVLANDS IN DER ZEITPERIODE VOM 16. BIS ZUM 18. JAHRHUNDERT. "KURZE ORDNUNG DES KIRCHENDIENSTES SAMT EINER VORREDE VON CEREMONIEN" (1530) VON JOHANN BRIESMANN

Zusammenfassung

Die Anfangsjahre der Reformation in Livland waren bestimmt von den Versuchen radikaler Reformer, die neue Ordnung durch rohe Gewalt einzuführen. Daher wurde Dr. Johann Briesmann aus Königsberg nach Livland gerufen, um hier die Reformation nach den von Dr. Martin Luther niedergelegten konservativen Prinzipien durchzusetzen. Auf der Grundlage dieser Prinzipien hatte Briesmann für den Gebrauch in Preußen bereits einen *Artikel der Ceremonien und anderer Kirchenordnung, etc.* verfaßt. Eine nahezu identische liturgische Ordnung stellte er nun für die Stadt Riga auf. Sie wurde unter dem Titel *Kurts Ordnung des Kirchendiensts, etc.* 1530 in Rostock gedruckt. 1533 wurde Briesmanns Liturgie in den Hauptorten der Livländischen Konföderation zur offiziellen Liturgie. Ihre Bestimmungen wurden in Drucken von 1537, 1548, 1559, 1567, 1574 und 1592 erweitert.

Briesmanns Werk diente nach dem Einzug von König Gustav Adolf und seinen schwedischen Truppen in Riga im Jahre 1621 weiterhin als offizielle Liturgie. Damals war in der livländischen Landeskirche keine offizielle Agenda in Gebrauch. Die erste Agenda wurde von Superintendent Hermann Samson aufgesetzt; sie trat spätestens 1632 in Kraft. 1668 erschien die erste erhaltene Kirchenordnung für Livland aus der Feder von Johannes Gezelius, dem Superintendenten der Kirche Livlands von 1660 bis 1664 und späterem Bischof von Åbo (Turku). In vielerlei Hinsicht ähnelte sie der zeitgenössischen schwedischem Kirchenordnung, doch traf sie in Livland auf starken Widerstand und wurde niemals angenommen. Nach der Veröffentlichung der neuen schwedischen Kirchenordnung von 1686 zwang König Karl XI. Livland wie seinen anderen ausländischen Besitzungen deren Bestimmungen auf. Die dazugehörige Agenda erschien 1693 unter dem Titel *Handbok, ther vti är författat, etc.* Nachdem sich die Livländer zunächst gesträubt hatten, stimmten sie 1696 ihrer vorläufigen Einführung zu. Durch die Beharrlichkeit des neuen Königs, Karls XII., wurde sie 1708 offiziell angenommen; es erschienen Ausgaben auf Deutsch und auf Lettisch. Von dieser Zeit an entsprach das Muster des Gottesdienstes in Livland gänzlich dem in Schweden gewöhnlichen; die deutschbaltische Oberschicht verbreitete es durch das ganze Baltikum bei den einheimischen Völkern und sorgte für seine Übersetzung in die Volkssprachen. Es blieb die offzielle Liturgie der Livländischen Landeskirche, bis es durch die vom russischen Kaiser erlassene lutherische Kirchenordnung und die Agenda von 1832 abgelöst wurde.